

A KÖNYVTÁRI-TÁJÉKOZTATÁSI FOLYAMATOK KOMPLEX SZÁMÍTÓGÉPESÍTÉSE A SZOVJET TUDOMÁNYOS AKADEMIA TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRÁBAN

KALENOV, N. E.

A tudományos kutatások sikerének egyik alapfeltétele a tudósok operatív, teljeskörű és pontos tájékoztatása a világ legújabb eredményeiről az alaptudományok terén.

1980–1982-ben a *Szovjet Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtára* kérdőíves felmérést végzett a természettudományok különböző területein dolgozó szakemberek körében^{1,2} (az 1600 kiküldött kérdőívből visszakaptunk és feldolgoztunk 1500-at). A tudósok információs szükségleteinek elemzése azt mutatta, hogy számukra a tudományos-műszaki irodalom a legfontosabb információforrás. A megkérdezettek 93%-a használja fel a másodfokú információt, 100%-a az elsődleges forrásokat, mégpedig a szükséges információnak kb. 60%-át a tudományos folyóiratokból és kb. 20%-át monográfiákból és sorozati kiadványokból nyerik. Az információ legfontosabb tulajdonságának az operatív jelleget tartják (mind a másodfokú, mind az elsőfokú információnál).

Az elemzés eredményei arról a fontos szerepről is szólnak, amelyet a könyvtárak és az információs szervek a tudományok fejlesztése ügyében játszanak.

A tudományos kutatások könyvtári és információs ellátásának rendszere a Szovjet Tudományos Akadémián a centralizált könyvtári hálózatok összességén alapul. A legfejlettebb közülük az a hálózat, amelynek élén az akadémia Természettudományi Könyvtára áll. A hálózatba több mint 250 tudományos központ, kutatóintézet, kutatóállomás és egyéb akadémiai intézmény könyvtára tartozik, amelyek a Szovjetunió különböző területein helyezkednek el.

A Szovjet Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtárának funkciói közé tartozik a könyvtári hálózat centralizált állománygyarapítása, a beérkező irodalom központi feldolgozása a katalóguscédulák elkészítésével és a könyvtárakba való szétküldésével együtt, a hálózat könyvtáraiban található irodalom központi katalógusának szerkesztése. A Természettudományi Könyvtár a saját hálózatának könyvtárközi kölcsönzési központja, és egyben a könyvtárközi kölcsönzés országos központja is a természettudományok területén. Végzi a hálózat könyvtárainak módszertani irányítását, koordinálja a hálózat tagjai között az anyagi és személyi erőforrások elosztását. Ezenkívül jelentős információs és bibliográfiai munkát végez: saját bibliográfiákat ad ki, biztosítja a tudósok ellátását a szelektív információterjesztés útján, koordinálja az akadémiai kutatóintézeti könyvtárak bibliográfiai kiadványainak megjelentetését.

A tudományos publikációk számának növekedése, az információ teljessége és operatív jellege iránti követelmények növekedése ahhoz vezetett, hogy a meglévő könyvtári

személyzet a hagyományos „kézi” módszerekkel és eszközökkel nem képes biztosítani a könyvtár előtt álló feladatok kellő minőségű megoldását. A könyvtár munkájának javítására az egyetlen eszköz a korszerű technikai eszközök, elsősorban a számítástechnikai eszközök alkalmazása a könyvtári-információs technológiában. Ebből kiindulva, a Természettudományi Könyvtár kidolgozta és 1980-tól kezdve működteti az ESZ-1022 számítógépen futó *NAUKA* nevű komplex információs-könyvtári rendszert, amelynek keretében jelenleg 22 feladatot oldanak meg. Ezek a feladatok a tudósok elsődleges és másodfokú információval való ellátásával, a könyvtári hálózat állományának gyarapításával, az olvasószolgálatl és a vezetéssel kapcsolatosak. A *NAUKA* rendszer alapját olyan elvek sora képezi, amelyek a maximális hatékonyság biztosítására törekuszenek. Ezek az elvek a következők: az adatok egyszeri bevitele a rendszerbe a sokszori és sokcélú felhasználásukkal; a maximális kooperáció elve az ország más információs és könyvtári központjaival az e központokban feldolgozott adatok maximális felhasználása útján; a rendszerbe bekerülő adatok teljes formalizálásának elve stb.³ Különleges figyelmet fordítunk arra, hogy a számítógépesítés ne vonja maga után a könyvtári személyzet terhelésének növekedését, mert ebben az esetben a személyzet nem fogja támogatni a gépesítés eszméjét, és az sikertelenségre lesz ítélve.

Nem szólunk a részfeladatokról, hanem csak a *NAUKA* rendszerben megvalósult alapvető feladatcsoportokat tekintjük át. Három ilyen nagy feladatcsoportot lehet kiemelni (amelyek összefüggnek egymással): az információs ellátás feladatainak csoportját (alrendszerét), a könyvtártechnológia gépesítésének feladatait, valamint az irányítási, vezetési feladatokat.

A tudósok információellátása alrendszerének dokumentális alapját a *VINITI* adatbázisai jelentik, amelyeket a könyvtár rendszeresen megkap mágnesszalagon. Az adatbázisok természettudományi tematikájú referált információt tartalmaznak, és gyakorlatilag a természettudományok minden ágát felölelik. A *NAUKA* rendszerbe bekerülő adatbázisok alapján valósítjuk meg a tudósok kurrens tájékoztatásának rendszerét, amelynek keretében információt kapnak a kutatásaik tematikájának megfelelő új publikációkról. Ez a rendszer a Természettudományi Könyvtár technikai bázisán kívül magába foglalja a Tudományos Akadémia ellátandó intézeteinek erőforrásait is, így kétlépcsős felépítésű. Az első szinten a Természettudományi Könyvtár, a másodikon pedig az intézetek könyvtárai és számítóközpontjai állnak.

A *VINITI* adatbázisait megkapván a csereformátumot átalakítjuk keresési formátum-má, amely egységes a *NAUKA* rendszerben ellátandó összes szervezet számára. A *VINITI*-től az egy hét alatt kapott információteomból a *NAUKA* kiválogatja azokat a dokumentumokat, amelyek megfelelnek az ellátandó intézmények gépbe bevitt általánosított igényeinek. A kérdések logikai kapcsolatot jelentenek a bibliográfiai leírás elemei, a kulcsszavak és a *VINITI* adatbázisaiban használt rubrikátor deskriptorai között.

Eredményképpen a *NAUKA* rendszerben minden ellátandó intézet számára több témát felölelő adatbázis alakul ki, amelynek dokumentumai megfelelnek az intézetben dolgozó munkatársak információs igényeinek. A kialakított adatbázisokat mágnesszalagon, keresési formátumban továbbítjuk a megfelelő intézetekbe. Az információ további elosztását az intézetek számítástechnikai gépparkja segítségével végezzük; az intézet tudósai a

szükségeiknek megfelelő dokumentumok leírását párbeszédese vagy kötegetelt üzemmódban kapják meg, az intézet számítóközpontjában alkalmazott rendszernek megfelelően.

Az intézet könyvtára visszajelzést kap a tudósoktól, ami jellemzi az információs szolgáltatón keresztül hozzájuk eljutott dokumentumok hasznosságának fokát a munkájukban, illetve értékeli a VINITI dokumentum-feldolgozásának minőségét. A visszacsatolás magában foglalja az elsődleges források iránti igényeket is, amelyeket a tudósok a másodfokú információval való megismerkedésük eredményeként fogalmaznak meg. A visszacsatolás adatai (köztük azokra az elsődleges forrásokra vonatkozó kérések is, amelyeket nem tudott kielégíteni az intézeti könyvtár) bekerülnek a NAUKA rendszerbe, ahol gépi úton feldolgozzuk őket az intézet általános információs igényeinek korrigálása, a könyvtári hálózat állománygyarapításának minőségi értékelése, valamint a VINITI adatbázisának minőségi értékelése céljából. Az elsődleges forrásokra vonatkozó igényeket szintén feldolgozza a NAUKA rendszer – a hálózat könyvtárainak központi katalógusa, illetve a Természettudományi Könyvtárban megtalálható országos könyvtári katalógusok segítségével, megállapítják a két kiadványok lelőhelyét, megszervezik a dokumentumhoz való hozzáfutást és a dokumentum átadását a megrendelőnek.

A tudósoknak a dokumentumok feldolgozásának minőségéről alkotott véleményét összesítjük, az adatokat pedig átadjuk a VINITI-nek, ami lehetővé teszi a VINITI számára, hogy értékelje és javítsa a munkáját.

A tudósok egyszeri, retrospektív kéréseinek kielégítése a Természettudományi Könyvtárból a VINITI adatbázisaihoz való távkapcsolat útján történik, amely biztosítja a természettudományi tematikájú retrospektív állományok kiépítését öt évre visszamenőleg.

A könyvtártechnológia gépesítésével összefüggő feladatok csoportja jelenleg felöleli mindazokat a folyamatokat, amelyek a periodikus kiadványok gyarapításával és feldolgozásával, illetve a könyvek gyarapításának sok folyamatával és az olvasószolgálattal fűgnek össze.

A periodikus kiadványok kezelésével kapcsolatos technológiai folyamatok gépesítésének alapja a Természettudományi Könyvtárban a hálózat könyvtárai által előfizetett időszaki kiadványok adatbázisa, amelyet 1979-ben hoztunk létre, és állandóan aktualizáljuk. Ennek az adatbázisnak a segítségével évente összeállítjuk a szovjet (kb. 2 ezer cím, 12 ezer példányban) és a külföldi (kb. 2 ezer cím, 6 ezer példányban) időszaki kiadványok iránti igényeket a szükséges pénzösszeg automatikus kiszámításával (beleértve a külföldi kiadványok árának átszámítását rubelre az érvényes valutaárfolyamoknak megfelelően), illetve a dokumentumok megrendeléséhez szükséges adat géprevitelével. Betűrendes és tematikus előfizetési listákat adunk ki a fotószedő technika felhasználásával; elvégezzük a Természettudományi Könyvtárba bekerülő periodikus kiadványok regisztrálását a gyarapodási jegyzékek hetenkénti kinyomtatásával; számítógéppel készítjük a cédulákat a hagyományos katalógusok számára; gépi katalógust építünk, amely elősegíti a kiadványok interaktív üzemmódban történő visszakeresésének biztosítását a cím elemei, a tematika (a Természettudományi Könyvtár időszaki kiadványainak rubrikátora szerint) és az ISSN alapján.

Figyelembe véve, hogy milyen fontos a külföldi irodalom optimális állományának létrehozása a devizaforrások korlátai között, a Természettudományi Könyvtárban a külföldi könyvek megrendelése a külföldi könyvpiac kínálatának szakértői értékelésével, gépi

elemzésével történik. A számítógép segítségével havonta készülnek a beszerzésre javasolt kiadványok jegyzékei. Jelenleg kísérleti üzemelésen megy keresztül egy sor olyan feladat, amely a nem periodikus kiadványok beszerzésével és a könyvtári hálózatban való elosztásával kapcsolatos (éves gyarapodásuk több mint 25 ezer cím, több mint 200 ezer példányban).

Mint már említettük, a Természettudományi Könyvtár egyik legfontosabb feladata az irodalom biztosítása a könyvtárközi kölcsönzés útján. Évente a könyvtár kb. 100 ezer kérést teljesít, amelyek a hálózatába tartozó könyvtárakból, az ország más könyvtáraiból és külföldről érkeznek. Emellett a Könyvtár, mint a könyvtárközi kölcsönzés központja, a könyvtárakat köteles irodalommal ellátni, nemcsak a saját állományából, hanem a hálózata állományából is. Természetesen ez komoly problémákat vet fel, amelyek a kérések pontos azonosítása (az eredeti szövegben „sifrizozása”, a ford.) a teljesítés határidejének és a kölcsönzési határidőnek az ellenőrzésével kapcsolatosak. Sajnos a kérések pontos azonosítását a technikai erőforrások korlátozottsága miatt még nem tudtuk gépesíteni, mivel ehhez rendelkezni kellene a teljes hálózat állományát feltáró gépi katalógussal (több mint 13 millió kiadványról van szó). A kérések nyilvántartása és a kölcsönzések határidejének ellenőrzése gépesítve van a NAUKA rendszer keretében, és ez elősegítette, hogy jelentősen csökkentsük a könyvtári személyzet terhelését.

A könyvtárközi kérések géprevittele nemcsak azt segítette elő, hogy megvalósíthatók a kérések teljesítésének ellenőrzését, hanem azt is megoldotta, hogy a kéréseket sok szempontból elemezni tudjuk, de választ kapunk a nem teljesítések okaira is. Ez pedig alapot ad a gyarapítás és az irodalom hálózati könyvtárak közötti elosztásának korrigálására.

A vezetési feladatok összességébe a NAUKA beleérti mind a központi könyvtár technológiai folyamatainak irányítását, mind a hálózati könyvtárak tevékenységének elemzését, az irodalom és az anyagi erőforrások elosztását közöttük. Gépre vittük a hálózat moszkvai régióban lévő könyvtárainak olvasói adatait, ami lehetővé teszi az olvasói összetétel automatikus elemzését, valamint az összetételben bekövetkezett változások dinamikus elemzését. A NAUKA rendszer keretében nemcsak a könyvtárközi kérések adatai kerülnek gépre, hanem minden egyéb irodalom iránti és másolatszolgáltatási igény is. A kérések gépi feldolgozása alapján elemezzük az egyes kiadványokra és a teljes tematikus csoportokra vonatkozó, a különböző akadémiai intézetektől beérkezett kérések gyakoriságát, és a kérések nem teljesítésének okait is. Az így kapott adatokat felhasználjuk a gyarapítás és a kiadványok hálózaton belüli elosztásának javítására, az állomány tárolásának jobb megszervezésére, a kiadványok mikrohordozókon való többszörözésének megoldására.

A számítógép segítségével valósul meg annak ellenőrzése is, hogy mennyi idő alatt megy végig a kiadvány a technológiai láncszemekben a könyvtárba jutásától kezdve a raktárba kerüléséig vagy a megfelelő könyvtárba irányításáig.

A hálózati könyvtárak munkáját jellemző adatokat évente visszük a gépre, és ez lehetővé teszi a sokszempontú elemzésüket, a könyvtári és információs folyamatok törvényszerűségeinek vizsgálatát, valamint olyan vezetői döntések meghozatalát, amelyek a hálózat láncszemeiben folyó munka javítására irányulnak.

A NAUKA rendszer fejlesztési perspektíváit a modern személyi számítógépek széles körű alkalmazása jelenti közvetlenül a könyvtárosok és a tájékoztató szakemberek munkahelyein. A könyvtárakon belül tervezzük a személyi számítógépek lokális hálózatának létrehozását a technológiai munkafolyamatok elvégzésére, biztosítva kapcsolatukat a könyvtárban lévő nagyszámítógéppel távkapcsolat révén. A nagyszámítógépnek kell fenntartania az egész rendszer közös technológiai adatbankjait, valamint azokat az adatbázisokat, amelyek a tudósok információs és könyvtári ellátásához szükségesek.

IRODALOM

1. Bol'soj A. A., Zaharov A. G., Kalenov N. E.: Informacionno-bibliotecznye potrebnosti učenyh = Vestnik AN SSSR, 1981, no. 6., p. 58–65.
2. Bol'soj A. A., Zaharov A. G., Kalenov N. E.: Informacionnye potrebnosti ucenyh filialov i naučnyh centrov AN SSSR = Vestnik AN SSSR, 1983, no. 1., p. 57–61.
3. Kalenov, N. E.: Principy razrabotki avtomatizirovannyh sistem naučnyh bibliotek = Sovetskoe bibliotekovenenie, 1984, no. 6., p. 72–81.

(Ford.: RÁCZ Ágnes)

***

A BERNI SZERZŐI JOGI EGYEZMÉNY megkötésének századik évfordulóján (1986-ban) világszerte kampány indult a kiadói kalózkodás, az illegális reprográfia minden formája ellen. 1984-ben Nyugat-Európában 75 ezer gyorsmásoló készüléket adtak el (ezt a számot 1987-re másfél millióra becsülik), a szellemi tulajdonjog védelmére szolgáló jogszabályok pedig sehol nem érték utol a technológiai fejlődést. A néhány (főleg „harmadik világbéli”) országban komoly földalatti iparágga fejlődött illegális könyvkiadás (továbbá a képeslap, dia, műsoros hang- és videokazetta-előállítás) további súlyos gondokat okoz, hiszen a kalózkidadás ára esetenként a legális kiadásénál akár 80%-kal is alacsonyabb. Szembe kell nézni a ténnyel, hogy az illegális reprográfia a kulturális életben immár gyakorlattá vált.

(El Libro Espanol 1986)